অধ্যায় ৪ ঃ ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ ইতিহাস

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ ভাষা-বিজ্ঞান চর্চা
৪.৩.১ প্ৰাচীন যুগ
৪.৩.২ মধ্যযুগ
৪.৩.৩ নৱজাগৰণৰ যুগ
৪.৩.৪ আধুনিক যুগ
৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৫ অধিক জানিবলৈ
৪.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৪.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ উদ্ভৱ আৰু ক্ৰমবিকাশ সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব
- ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ বিবিধ ধাৰাবোৰৰ আভাস লাভ কৰিব
- ভাষা-বিজ্ঞান সম্পর্কীয় চর্চাৰ অৱদান আগবঢ়োৱা ভাষাবিদসকলৰ চিন্তা-চর্চাৰ উমান পাব
- বিশ্বত সাম্প্ৰতিক কালত কেনেধৰণৰ ভাষা-চর্চা হৈ আছে সেই বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব।

৪.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টোত আপুনি ভাষাৰ লক্ষণ আৰু প্ৰকৃতি সম্পর্কে বহলাই অধ্যয়ন কৰিলে। সেই অধ্যায়টোতেই আপুনি অৱগত হ'ল যে জাতি-সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ সৈতে ভাষা কেনেদৰে সংযুক্ত হৈ আছে। এই অধ্যায়টোত আপুনি ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ ইতিহাস সম্পর্কে অৱগত হ'ব।

ইতিমধ্যে কৰা আলোচনাৰ পৰা আপুনি ভাষা মানে কি, ভাষাই কি প্ৰকাৰ্য সাধন কৰে সেই বিষয়ে এটি স্পষ্ট ধাৰণা লাভ কৰিছে বুলি অনুধাৱন কৰিব পাৰি। আপুনি নিশ্চয় এই কথাও

অৱগত যে, মানৱ সভ্যতাৰ অগ্ৰগতিত ভাষাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰি আহিছে। ভাষাৰ জৰিয়তে মানুহে জ্ঞান-চিন্তাৰ ন ন দিশ উদ্ভাৱন কৰি সভ্যতাৰ ঢাপত আগুৱাই আহি আজিৰ অৱস্থা পাইছেহি। মানুহৰ বৌদ্ধিক চিন্তাৰ অগ্ৰগতিৰ লগে লগে ভাষা সম্পৰ্কীয় কৌতুহল বা ইয়াৰ নিয়ম-প্ৰণালী সম্পৰ্কীয় সজাগতাই বিশেষ মৰ্যাদা লাভ কৰি বৰ্তমানে ই এক বিদ্যায়তনিক বিষয় ৰূপে সমগ্ৰ বিশ্বতে সুকীয়া স্থান লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। পৰিৱৰ্তিত সময়ৰ বুকুত ভাষাৰ পুংখানুপুংখ অধ্যয়ন, বিশ্লেষণ আৰু নতুন চিন্তাই সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াটোক নতুনত্ব প্ৰদান কৰিলে।

এই অধ্যায়টোত ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ ইতিহাস সম্পৰ্কে চমুকৈ আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। অধ্যায়টোৰ অধ্যয়নে আপোনাক ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ ইতিহাস সম্পৰ্কে সম্যক ধাৰণা প্ৰদান কৰিব।

৪.৩ ভাষা-বিজ্ঞান চর্চা

মানুহৰ ভাষা বিষয়ক অনুসন্ধিৎসা বা জিজ্ঞাসাৰ ফলতে ভাষা-সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চর্চাৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ হৈছে। এনে চিন্তা প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্যৰ বেলেগ বেলেগ দেশত ভিন ভিন ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল যদিও ভাৰতবর্ষ আৰু গ্ৰীচে সম্পূৰ্ণ মৌলিক চিন্তা প্ৰসূত এক ঐতিহ্যমণ্ডিত পৰম্পৰাৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। অৱশ্যে চীন, ৰোম, বেবিলন আদি দেশৰ নামো এই প্ৰসংগত উচ্চাৰিত হয়। ভাৰতবর্ষত আর্যসকলৰ বাবে অতি পবিত্ৰ *বেদ*ৰ ভাষাৰ বিশুদ্ধতা ৰক্ষাৰ মানসিকতাই ভাষা-চিন্তাৰ উদ্ৰেক ঘটোৱাৰ দৰেই গ্ৰীচতো ধ্ৰুপদী সাহিত্য বিশেষকৈ মহাকবি হোমাৰৰ *ইলিয়াদ* আৰু *ওডিছী*ৰ পাঠৰ শুদ্ধ ৰূপ সংৰক্ষণৰ উদ্দেশ্যে তেনে চিন্তাৰ সূত্ৰপাত হৈছিল। খ্ৰীঃপূৰ্ব এহেজাৰ বছৰৰ পূৰ্বৰ পৰাই ভাৰতবর্ষত ভাষা সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চর্চাৰ আৰম্ভণি ঘটিছিল আৰু প্ৰায় খ্ৰীঃপূৰ্ব পঞ্চম শতিকাৰ পৰা এনে চিন্তাৰ ধাৰাবাহিক ইতিহাস লাভ কৰা যায়। এই আঢ়ৈ হাজাৰ বছৰৰ ভিতৰত হোৱা ভাষা-চিন্তাৰ ইতিহাসক বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন ধৰণে ভাগ কৰিছে। এনে এক বিভাজন হ'ল—

(ক) ব্যাকৰণ (Grammar) ঃ পৰম্পৰাগত বা প্ৰথাগত ব্যাকৰণ চর্চা (খ্ৰীঃপূৰ্ব পঞ্চম শতিকাৰ পৰা ১৭৮৬ খ্ৰীষ্টাব্দ পর্যন্ত)

(খ) ভাষাতত্ত্ব (Philology) ঃ তুলনামূলক-ঐতিহাসিক ভাষা চর্চাৰ ধাৰা (খ্ৰীষ্টীয় ১৭৮৬ৰ পৰা ১৯১৬ খ্ৰীষ্টাব্দলৈ)

(গ) ভাষাবিজ্ঞানৰ ধাৰা (Linguistics) ঃ বিশুদ্ধ বা যথার্থ ভাষাবিজ্ঞানৰ ধাৰা (খ্ৰীষ্টীয় ১৯১৬ ৰ পৰা বর্তমান পর্যন্ত)

ভাৰতবর্ষ আৰু গ্ৰীচত সূচনা হোৱা ভাষা-চিন্তাৰ মাজত কালগত ব্যৱধান আৰু মৌলিক চিন্তাৰ পার্থক্য থাকিলেও দুয়ো দেশৰ ভাষা-চিন্তাৰ মাজত এক ঐক্যসূত্ৰও পৰিলক্ষিত হয়। সেয়েহে ভাষা চিন্তাৰ প্ৰথম ধাৰাটোক 'ব্যাকৰণ' অভিধাৰে চিহ্নিত কৰা হৈছে। অৱশ্যে ভাষা সম্পৰ্কীয় আলোচনাত বর্তমান 'ব্যাকৰণ' শব্দ যি অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাৰ বিপৰীতে প্ৰাচীন 'ব্যাকৰণ'ৰ

তাৎপর্যপূর্ণ পার্থক্য আছে। সেই বাবে ভাষা-চর্চাৰ প্রাথমিক স্তৰত সূচনা হোৱা 'প্রাচীন ব্যাকৰণ ধাৰা'ক বর্তমান 'পৰম্পৰাগত' বা 'প্রথাগত ব্যাকৰণ' (Traditional Grammar) হিচাপে চিহ্নিত কৰা হৈছে। এই ব্যাকৰণ ধাৰাক দুটা প্রধান উপধাৰাত ভাগ কৰা হৈছে—

(ক) দার্শনিক (Philosophical) আৰু

(খ) নির্দেশাত্মক বা নিয়মাত্মক (Normative or Prescriptive)

'ভাষাতত্ত্ব' শীর্ষক দ্বিতীয় ধাৰাটো অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত সূচনা হৈ ঊনবিংশ শতিকাত বিশেষভাৱে প্রতিষ্ঠিত হয়। এই ধাৰাক ক্রমে 'তুলনামূলক' আৰু 'ঐতিহাসিক' ধাৰা হিচাপে ভাগ কৰা হয়। কোনো কোনোৱে দুয়োটা ধাৰাক একেলগ কৰি 'তুলনামূলক-ঐতিহাসিক ধাৰা' বুলিও অভিহিত কৰিছে। অৱশ্যে এই স্তৰটো 'তুলনামূলক ভাষাতত্ত্ব' নামেৰেহে অধিক পৰিচিত।

বিংশ শতিকাৰ প্রাৰম্ভতে বিশেষকৈ ফার্ডিনাণ্ড দ্য চচ্যুৰৰ ভাষা-বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা ভাষা-চিন্তাত এক নতুন গতি আহি পৰে। তেতিয়াৰ পৰা বর্তমানলৈকে ভাষা-চিন্তাত নিত্য নতুন চিন্তাধাৰাৰ সংযোজন ঘটি ভাষা অধ্যয়নৰ প্রক্রিয়াটোক এক সুকীয়া বিদ্যায়তনিক শাখা ৰূপে প্রতিষ্ঠিত কৰি তুলিছে। ফলত ন ন শাখা-প্রশাখা গঢ় লৈ উঠিলেও প্রধানকৈ দুটা ধাৰাই সমগ্র বিশ্বত জনপ্রিয়তা লাভ কৰে। সেই ধাৰা দুটা হ'ল ক্রমে— (ক) 'গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞান' বা 'বর্ণনামূলক ভাষাবিজ্ঞান' (Structural Linguistics or Descriptive Linguistics) আৰু (খ) 'ৰূপান্তৰ সৃজনমূলক ব্যাকৰণ' বা 'ৰূপান্তৰ স্ফোট ব্যাকৰণ' (Transformational Generative Grammar)

সময়ৰ দিশৰ পৰা ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাৰ এনে ধৰণে যুগ বিভাজন কৰা হৈছে— প্রাচীন যুগ (খ্রীঃপূঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীঃ ষষ্ঠ শতিকালৈ), মধ্যযুগ (খ্রীঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীঃ চতুদর্শ শতিকালৈ), নৱজাগৰণৰ যুগ (খ্রীঃ চতুদর্শ শতিকাৰ পৰা খ্রীঃ অষ্টাদশ শতিকাৰ আদি ভাগলৈ), ৰমন্যাসিক যুগ (খ্রীঃ অষ্টাদশ শতিকাৰ আদি ভাগৰ পৰা ১৭৮৬ খ্রীঃলৈ), আধুনিক যুগ (খ্রীঃ ১৭৮৬ৰ পৰা বর্তমান পর্যন্ত)। অৱশ্যে প্রত্যেকটো ভাগৰে বিভিন্ন উপবিভাগ কৰিও আলোচনা কৰা যায়।

৪.৩.১ প্রাচীন যুগ

বিশ্বৰ ভাষা চিন্তাৰ প্রাচীনতম ধাৰাটো 'ব্যাকৰণ' অভিধাৰে পৰিচিত। এনে চিন্তাৰ প্রথম সূচনা ভাৰতবর্ষত আৰু পাছত গ্রীচক কেন্দ্র কৰি ইউৰোপীয় চিন্তাজগততে বিকাশ লাভ কৰে। সময়ৰ দিশৰ পৰা ভাষা চিন্তাৰ প্রাচীন যুগত খ্রীঃপূঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীঃ ষষ্ঠ শতিকা পর্যন্ত সামৰি লোৱা হৈছে। স্থান ভেদে এই সময়ত ব্যাকৰণ সম্পর্কীয় চিন্তাৰ মাজত মৌলিক প্রভেদ বিদ্যমান।

ভাৰতীয় ভাষা-চিন্তাৰ প্রথম উন্মেষ *বেদ*ৰ স্তৰতে হৈছিল। *যজুর্বেদত*

দেৱতাসকলে ইন্দ্রক 'অব্যাকৃত' বা 'অখণ্ড বাক'-ক ব্যাকৃত বা বিশ্লিষ্ট কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰিছে। এই 'ব্যাকৃত' বা 'বিশ্লিষ্ট' কৰা অর্থতে পৰৱর্তী কালত 'ব্যাকৰণ' শব্দৰ প্রচলন হয়। পৰৱর্তী ব্রাহ্মণ স্তৰত ই কিছু পদ্ধতিগত ৰূপ পায়। 'ব্যাকৰণ' শব্দৰ প্রথম উল্লেখ পোৱা যায় *অথর্ব বেদৰ* 'গোপথ ব্রাহ্মণ'ত। বি-পূর্বক √কৃ ধাতুত অন (অনট্) প্রত্যয়ৰ সংযোগত সৃষ্ট 'ব্যাকৰণ' শব্দটোৱে ভাষাৰ 'বিশেষ আৰু বিস্তৃত ব্যাখা' বুজায়। ই মূলতঃ শব্দ বিশ্লেষণৰ শাস্ত্র। অৱশ্যে এই স্তৰৰ ভাষা বিষয়ক চিন্তা শৃংখলাবদ্ধ বা পদ্ধতিগত আছিল বুলিব নোৱাৰি। উত্তৰ বৈদিক যুগৰ বেদাংগসমূহৰ মাজত ভাষা বিষয়ক চিন্তাই বহুখিনি উন্নত ৰূপ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। ইয়াৰ প্রমাণ হিচাপে ক'ব পাৰি ষড় বেদাংগৰ চাৰিটা অঙ্গ 'শিক্ষা', 'নিৰুক্ত', 'ছন্দ' আৰু 'ব্যাকৰণ'-এ প্রাচীন ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা লৈছিল। মুঠতে, খ্রীঃপূঃ ১২০০-৮০০ ৰ ভিতৰত ভাৰততে যি ভাষা-চর্চাৰ অগ্রগতি হৈছিল সেয়া 'ব্যাকৰণ' ৰূপে জনাজাত হৈছিল। ভাৰতীয় ব্যাকৰণ চর্চা প্রধানকৈ বেদৰ শুদ্ধ পাঠ ৰক্ষা কৰাৰ স্বার্থতে কৰা হৈছিল। একোগৰাকী ছাত্রই (শিষ্যই) দ্বাদশ বছৰ ধৰি ব্যাকৰণ চর্চা কৰিব লগা হোৱাৰ কথা পোৱা যায় আৰু ইয়ে প্রাচীন ভাৰততে ব্যাকৰণ চর্চাৰ গুৰুত্ব কিমান আছিল সেয়া প্রতিপন্ন কৰে।

ভাৰতীয় ব্যাকৰণ পৰম্পৰাৰ পৰিপূর্ণ বিকাশ ঘটে মহর্ষি পাণিনিৰ দ্বাৰা ৰচিত *অষ্টাধ্যায়ীৰ* জৰিয়তে। ব্যাকৰণখন আঠটা অধ্যায়যুক্ত হোৱাৰ বাবে *অষ্টাধ্যায়ী* নামাকৰণ কৰা হয় যদিও ইয়াৰ আন এটা নাম হ'ল *শব্দানুশাসনম*।*অষ্টাধ্যায়ীৰ* ৰচনা কাল আনুমানিক খ্রীঃপূঃ পঞ্চম শতিকা। ভাৰতীয় ব্যাকৰণ চর্চাৰ ইতিহাসত এই ব্যাকৰণখন তথা পাণিনিৰ ভূমিকাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি সংস্কৃত ব্যাকৰণ চর্চাৰ ইতিহাসক প্রাক্-পাণিনীয়, পাণিনীয় আৰু উত্তৰ পাণিনীয় এই তিনিটা মূল ধাৰাত ভাগ কৰা হৈছে। সংক্ষিপ্ততা, শৃংখলাবদ্ধতা আৰু বিজ্ঞানসন্মত দৃষ্টিভংগীৰ বাবে *অষ্টাধ্যায়ীয়ে* ভাৰতীয় ব্যাকৰণৰ পৰম্পৰাগত এক গভীৰ আৰু সুদূৰ প্রসাৰী প্রভাৱ পেলাবলৈ সক্ষম হৈছে। পাণিনিৰ পৰৱর্তী সকলো সংস্কৃত ব্যাকৰণ আৰু আনকি পালি-প্রাকৃত ব্যাকৰণ পর্যন্ত তেওঁক আর্হি হিচাপে লৈ ব্যাকৰণ প্রণয়নৰ পয়োভৰ পৰিলক্ষিত হয়। তদুপৰি *অষ্টাধ্যায়ীৰ* বহুতো টীকা-ভাষ্যও পৰৱর্তী কালত ৰচনা হৈছে। এনে টীকা-ভাষ্যৰ ভিতৰত খ্রীঃপূঃ তৃতীয় শতিকাত কাত্যায়ন প্রণীত *ৱার্তিক* আৰু খ্রীঃপূঃ ২য় শতিকাত পতঞ্জলিয়ে ৰচনা কৰা *মহাভাষ্যৰ* নাম বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। এই তিনিগৰাকী ব্যাকৰণবিদে সংস্কৃত ব্যাকৰণ পৰম্পৰাক উচ্চ স্তৰলৈ তুলি ধৰিছিল। তেওঁলোকৰ পৰৱর্তী সময়ছোৱাত ভাৰতীয় তথা সংস্কৃত ব্যাকৰণ পৰম্পৰাত কেতবোৰ ধাৰা সৃষ্টি হৈছিল। সেই বোৰৰ ভিতৰত ঐন্দ্র, চান্দ্র, কাতন্দ্র, জৈনেন্দ্র, শাকটায়ন, হেমচন্দ্র, সাৰস্বত, মুগ্ধবোধ আদি অন্যতম। ইয়াৰ উপৰি, কেতবোৰ আঞ্চলিক ধাৰাৰ লগতে পাশ্চাত্যৰ ভাষাতত্ত্ববিদেও সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রণয়নত হাত দিছিল।

পাণিনিয়ে বৈদিক ভাষাৰ শিষ্ট ৰূপটোৰ গঠন পদ্ধতিৰ বিতং বিশ্লেষণ কৰি

বৰ্ণনামূলক ভাষা বিশ্লেষণৰ এনে ৰীতি প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল যে কেৱল সংস্কৃততেই নহয়, পালি-প্ৰাকৃত ব্যাকৰণ সমূহো সেই আদৰ্শৰ অনুগামী হৈ পৰিছিল। কিন্তু মাত্ৰাধিক ৰক্ষণশীলতা আৰু ভাষাৰ বিশুদ্ধ প্ৰয়োগৰ প্ৰতি কঠোৰ মনোভাৱ দেখুওৱা হেতুকে ভাৰতীয় ব্যাকৰণ পৰম্পৰা নিদানমূলক বা নিৰ্দেশাত্মক ৰূপে পৰিগণিত হ'ল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পতঞ্জলিয়ে প্ৰণয়ন কৰা *অষ্টাধ্যায়ী*ৰ টীকা-ভাষ্যখনৰ নাম কি?

.....

পাশ্চাত্য জগতৰ ভাষা সম্পৰ্কীয় অধ্যয়নৰ ইতিহাস আলোচনাত প্ৰথমে নাম ল'বলগীয়া দেশখন হ'ল গ্ৰীচ। গ্ৰীচত কেনেদৰে ভাষা-চৰ্চাৰ সূত্ৰপাত হৈছিল সেই বিষয়ে ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। অৱশ্যে প্ৰথম অৱস্থাত গ্ৰীচত ভাষা-চৰ্চাৰ কোনো সুকীয়া শাখা নাছিল। ইয়াক ধৰ্ম আৰু দৰ্শনৰ ভিতৰুৱা ৰূপেহে আলোচনা কৰা হৈছিল। গ্ৰীক দাৰ্শনিক প্লেটো (খ্ৰীঃপূঃ ৪২৭-৩৪৮), এৰিষ্টটল (খ্ৰীঃপূঃ ৩৮৪-৩২২)ৰ দাৰ্শনিক চিন্তা-চৰ্চাৰ মাজত ভাষা সম্পৰ্কীয় অনেক বিশ্লেষণ পৰিলক্ষিত হয়। তেওঁলোকৰ ৰচনাত বৰ্ণ, অক্ষৰ, পদ আৰু শব্দৰ লগত অৰ্থৰ সম্বন্ধ ইত্যাদি ভাষাৰ উপাদান বা বৈয়াকৰণিক দিশসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল আৰু সেই আলোচনাই পৰৱৰ্তী ব্যাকৰণবিদসকলক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰিছিল। এনে কাৰণতে প্লেটো, এৰিষ্টটলৰ দাৰ্শনিক চিন্তা-সম্বলিত ভাষা-চিন্তাক 'দাৰ্শনিক ব্যাকৰণ ধাৰা' বুলি অভিহিত কৰা হয়।

প্লেটোৱে তেওঁৰ *Dialogues* নামৰ গ্ৰন্থৰ Crytylus অধ্যায়ত কেইজনমান আলোচনাকাৰীৰ কথোপকথনৰ মাজেৰে ভাষা সম্পৰ্কে কেতবোৰ মৌলিক প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰি সেই বোৰৰ ব্যাখ্যা কৰিছে। ইয়াত তেওঁ 'ভাষা'ক 'শব্দ' অৰ্থত প্ৰয়োগ কৰি শব্দাৰ্থৰ সম্বন্ধ বিচাৰৰ মাজতে ভাষা আলোচনা সীমাবদ্ধ ৰাখিছিল। অৱশ্যে তাৰ মাজতে ধ্বনি আৰু বাক্য সম্বন্ধীয় চিন্তাও প্ৰতিফলিত নোহোৱাকৈ থকা নাই। প্লেটোতকৈ এৰিষ্টটলৰ ভাষা বিষয়ক চিন্তা আছিল গভীৰ আৰু কিছু বিস্তৃত। এৰিষ্টটলে *পয়েটিক্স*ত কাব্যৰ ভাষা কেনে হোৱা উচিত সেই প্ৰসংগত ব্যাকৰণগত বিভিন্ন বিষয়ৰ আলোচনা দাঙি ধৰিছিল। তেওঁ বৰ্ণসমূহক স্বৰ, ব্যঞ্জন আৰু অৰ্ধস্বৰৰ ৰূপে ভাগ কৰি বৰ্ণৰ পৰা অক্ষৰ, অক্ষৰৰ পৰা পদ নিৰ্মাণ হৈ কেনেদৰে বাক্য সৃষ্টি হয় সেই বিষয়ে বৰ্ণনা কৰি ভাষাৰ গাঁথনিক বিশ্লেষণৰ প্ৰাথমিক ধাৰণা দাঙি ধৰিছিল। তদুপৰি তেওঁ বিশেষ্য, ক্ৰিয়া, সংযোজক অব্যয়, কাৰক আদিৰ কথাও উনুকিয়াই গৈছিল। উল্লেখযোগ্য যে তেওঁ 'শৈলী-বিজ্ঞান' সম্পৰ্কেও কেতবোৰ চিন্তা-চৰ্চা উল্লেখ কৰি গৈছে।

এৰিষ্টটলৰ পাছত খ্ৰীঃপূঃ তৃতীয় শতিকাৰ দাৰ্শনিক জেনো (Zeno)-ৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত ষ্টইক (Stoics) দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে ভাষাৰ আলোচনাক এক স্বতন্ত্ৰ জ্ঞান শাখাৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ উল্লেখযোগ্য বৰঙণি আগবঢ়ায়। ষ্টইকসকলেই পোনতে গ্ৰীক ভাষাৰ পদৰ সংখ্যা-নিৰূপণ, বিভক্তিমূলক প্ৰত্যয়ৰ শ্ৰেণীবিভাজন, অকৰ্মক আৰু সকৰ্মক ক্ৰিয়াৰ পাৰ্থক্য আদি নিৰূপণ কৰি দেখুৱাৰ উপৰি কাৰক, বচন, কাল আদি বিভিন্ন বৈয়াকৰণিক বিষয়বোৰৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছিল। ষ্টইকসকলে ভাষাৰ ৰূপ বা আকৃতি (Form) আৰু 'অৰ্থ' (Meaning)ৰ দ্বৈত ৰূপৰ ধাৰণাও আগবঢ়াই গৈছে।

ষ্টইকসকলৰ পৰৱৰ্তী আলেকজেন্দ্ৰীয়সকলে গ্ৰীচৰ ভাষা-চিন্তাত নতুন মাত্ৰা প্ৰদান কৰে। ষ্টইকসকলৰ দাৰ্শনিক চিন্তা-চৰ্চাৰ বিপৰীতে আলেকজেন্দ্ৰীয়সকলে সাহিত্যিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা ভাষাৰ বিশ্লেষণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। সাহিত্য সমালোচনা আৰু তাৰ পাঠ (text) ৰ ভাষাগত অধ্যয়নেই আছিল— আলেকজেন্দ্ৰীয় ধাৰাৰ মূল উদ্দেশ্য। এৰিষ্টাৰকাছ (Aristarchuse) ক হোমাৰীয় মহাকাব্যৰ বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰ প্ৰতিষ্ঠাপক ৰূপে অভিহিত কৰা হয়। এই ধাৰাৰ ভাষা চিন্তালৈ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়োৱা ব্যক্তিগৰাকী হ'ল ডায়'নিছিয়াছ থ্ৰাক্স (Dionysius Thrax, ১৭০-৯০ খ্ৰীঃপূঃ)। থ্ৰাক্সে *টেক্‌নো গ্ৰামাটিকা (Tekne Grammatike)* নামৰ ব্যাকৰণ ৰচনা কৰি গ্ৰীক ভাষা-চিন্তাক পোন প্ৰথম পদ্ধতিগত ৰূপ প্ৰদান কৰে। থ্ৰাক্সৰ মতে, ব্যাকৰণ হ'ল 'সাহিত্যৰ ভাষাৰ সূক্ষ্ম পৰ্যবেক্ষণ'। সেই কাৰণে তেওঁৰ ব্যাকৰণখনত শুদ্ধ উচ্চাৰণ, শব্দ আৰু তাৰ বুৎপত্তিৰ বিচাৰ, সাদৃশ্যৰ আৱিষ্কাৰ, প্ৰধান কাব্যিক গূঢ়োক্তি সম্পৰ্কে গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। তেওঁ শব্দক বাক্যৰ ক্ষুদ্ৰতম উপাদান আৰু বাক্যক স্বয়ংসম্পূৰ্ণ চিন্তাৰূপে গণ্য কৰিছিল। থ্ৰাক্সে পদক আঠ প্ৰকাৰে শ্ৰেণীবিভাগ কৰিছিল আৰু পৰৱৰ্তী কালত তেওঁৰ আৰ্হিতে গ্ৰীক প্ৰথাগত ব্যাকৰণসমূহেও আঠ প্ৰকাৰৰ পদ বিভাজন কৰিছিল। থ্ৰাক্সে গ্ৰীক ভাষাৰ বৰ্ণ সম্পৰ্কেও আলোচনা কৰিছিল। তেওঁ গ্ৰীক ভাষাৰ সাতটা স্বৰধ্বনি আৰু সোতৰটা ব্যঞ্জনধ্বনিৰে মুঠ চৌব্বিশটা বৰ্ণৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। থ্ৰাক্সৰ চিন্তাত এৰিষ্টটলৰ ভাষা-চিন্তাৰ অনুৰণন দেখিবলৈ পোৱা গ'লেও নিজস্ব চিন্তাৰে গ্ৰীক ব্যাকৰণ চৰ্চাক উচ্চ পৰ্যায়লৈ তুলি ধৰিলে।

খ্ৰীষ্টীয় দ্বিতীয় শতিকালৈকে গ্ৰীচৰ ভাষা-চিন্তা মূলতে থ্ৰাক্সৰ অনুসৰণতে চলি আছিল। কিন্তু ইয়াৰ মাজতে এপ'লনিয়াছ ডাইক'লাছ (Apollonius Dyscolus, খ্ৰীঃ দ্বিতীয় শতিকা) আৰু তেওঁৰ পুত্ৰ হেৰ'ডিয়াছেও (Herodianus) গ্ৰীক ভাষাৰ অধ্যয়নত প্ৰভূত বৰঙণি যোগায়। এওঁলোক দুজনে গ্ৰীক বাক্যতত্ত্বৰ পোন প্ৰথম পদ্ধতিগত বিশ্লেষণ আগবঢ়ায়। এনেবোৰ দিশৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাৰ পৰা খ্ৰীষ্টীয় দ্বিতীয় শতিকা পৰ্যন্ত আলেকজেন্দ্ৰীয় ব্যাকৰণবিদৰ গোষ্ঠীয়ে

চর্চা কৰা ব্যাকৰণ ধাৰাক 'গ্রীক ব্যাকৰণৰ সোণালী যুগ' বুলি ভাষাৰ ইতিহাসকাৰসকলে অভিহিত কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ ডায়'নিছিয়াছ থ্রাক্সে কোনখন পুথিৰ জৰিয়তে গ্রীক ভাষা-চিন্তাক পদ্ধতিগত ৰূপ প্রদান কৰে?

.....

খ্রীষ্টপূর্ব প্রথম শতিকাত গ্রীচ দেশ ৰোমৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ অন্তর্গত হোৱাৰ ফলত লাহে লাহে গ্রীক ভাষাত ব্যাকৰণ চর্চা কমি আহি নাইকিয়া হৈ পৰিল। কিন্তু ইয়াৰ সমান্তৰালভাৱে গ্রীক ব্যাকৰণৰ আদর্শত ৰোমানসকলৰ ভাষা প্রাচীন লেটিনত ব্যাকৰণ প্রণয়ন হ'বলৈ ধৰে। মার্কাছ টেৰেণ্টিয়াছ ভাৰ্ৰো (Marcus Terentius Varro, খ্রীঃপূঃ ১১৬-২৭)ৰে চাব্বিশটা খণ্ডযুক্ত *দ্য লিংগুৱা লেটিনা (De Lingua Latina)* নামৰ ব্যাকৰণখনৰে লেটিন ভাষাত ব্যাকৰণ চর্চাৰ পাতনি মেলে। ইয়াত তেওঁ শব্দৰ ব্যুৎপত্তি, ৰূপতত্ত্ব আৰু বাক্যতত্ত্ব— এই তিনিটা শিতানত ভগাই লেটিন ভাষাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ লগতে গ্রীক আৰু লেটিন ভাষাৰ পার্থক্যও কিছু পৰিমাণে আলোচনা কৰিছিল। ভাৰ্ৰোৰ পাছত যথাক্রমে চিচেৰ' (Cicero, খ্রীঃপূঃ ১০৬-৪৩), কুইণ্টিলিয়াছ (Quintilias, খ্রীঃ প্রথম শতিকা), এলিয়াছ ড'নাটাছ (Aelius Donatus,খ্রীঃ ৪ র্থ শতিকা), প্রিশ্চিয়ান (Priscian,খ্রীঃ ৫ম-৬ষ্ঠ শতিকা) আদি কেইগৰাকীমান ৰোমান পণ্ডিতে লেটিন ভাষাৰ আলোচনাত মনোনিৱেশ কৰিছিল। সেইসকলৰ ভিতৰত প্রিশ্চিয়ানৰ *ইনষ্টিটিউশ্যনছ গ্রামাটিকা (Insitiutiones Grammatica)* সমগ্র মধ্যযুগ জুৰি লেটিন ভাষা-শিক্ষাৰ উপযোগী গ্রন্থ ৰূপে বিবেচিত হৈছিল। প্রংসগক্রমে উল্লেখযোগ্য যে ৰোমৰ সম্রাট জুলিয়াছ ছিজাৰেও (খ্রীঃপূঃ ১০০-৪৪) সামৰিক অভিযানৰ মাজে মাজে পোৱা আজৰি সময়ত ব্যাকৰণ সম্পর্কীয় লেখা-মেলা কৰাৰ জনশ্রুতি প্রচলিত আছে। সি যি কি নহওক, ৰোমান ধাৰাৰ ধ্রুপদী যুগটোৰ ভাষা-চিন্তা পূর্বৱর্তী গ্রীক ব্যাকৰণ চিন্তাৰ আধাৰতে হৈছিল বুলি ঠাৱৰ কৰিব পাৰি। তথাপিতো সামগ্রিক বিচাৰত লেটিন ব্যাকৰণৰ মূল বিশেষত্ব হ'ল —ভাষাৰ বৈয়াকৰণিক বিৱৰণৰ এক সুনির্দিষ্ট আর্হিৰ উদ্ভাৱন।এই আর্হি পৰৱর্তী মধ্যযুগ অতিক্রমি নৱজাগৰণ পর্যন্ত পঢ়াশলীয়া ভাষা শিক্ষাৰ মূল আহিলাস্বৰূপে পৰিগণিত হৈছিল। ফলত ব্যাকৰণ 'ভাষা শুদ্ধকৈ কোৱা আৰু লিখাৰ কৌশল সম্বলিত পুথি' ৰূপে পৰিগণিত হয়।

পাশ্চাত্য দেশত গ্রীকসকলৰ পূর্ব ভাষাৰ ব্যাকৰণগত চিন্তা-চর্চাৰ যৎসামান্য পৰিচয় পোৱা যায় বেবিলনীয়সকলৰ মাজত। খ্রীঃপূঃ চতুর্থ শতিকাৰ আশে পাশে

কুণিফর্ম লিপিত ৰচিত চুমেৰীয় ভাষাৰ সর্বনাম, ক্রিয়া আৰু শব্দৰ অন্যান্য শ্রেণীৰ ৰূপ সাধনৰ সৈতে আক্কাডীয় বা বেবিলনীয় ভাষাৰ তদনুৰূপ শব্দমালাৰ উল্লেখে তাৰ সাক্ষ্য বহন কৰে। ইয়াৰ উপৰি, ধর্মগ্রন্থ বাইবেলত এক ভাষাৰ পৰা বহু ভাষাৰ উৎপত্তিৰ উল্লেখ পোৱা যায়। এনে উল্লেখে পাশ্চাত্যৰ সমাজ, ভাষাৰ পৰিবর্তন সম্বন্ধে অতীতৰে পৰা সজাগ আছিল বুলি ধাৰণা দিয়ে। সি যি কি নহওক, তত্ত্বগতভাৱে কিন্তু বেবিলনীয়সকল ব্যাকৰণ শাস্ত্রৰ উদ্ভাৰক ৰূপে স্বীকৃতি নহ'ল; ইয়াৰ কৃতিত্ত্বৰ অধিকাৰী হ'ল গ্রীকসকলহে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ কোনে কি নামৰ ব্যাকৰণ ৰচনা কৰি লেটিন ভাষাত ব্যাকৰণ চর্চাৰ পাতনি মেলে?

.....

৪.৩.২ মধ্যযুগ

ইউৰোপীয় ইতিহাসত ৰোমান সাম্রাজ্যৰ পতনৰ পৰা নৱজাগৰণৰ উন্মেষলৈকে অর্থাৎ খ্রীঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্রীঃ চতুর্দশ শতিকালৈ — এই সময়ছোৱাক মধ্যযুগ হিচাপে ধৰা হয়। এই যুগৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা আছিল 'সপ্তকাল'ৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। ইয়াৰে ব্যাকৰণ, তর্কবিদ্যা আৰু অলংকাৰ শাস্ত্রক 'ত্রিপন্থা' আৰু সঙ্গীত, অঙ্কশাস্ত্র, জ্যামিতি আৰু জ্যোর্তিবিদ্যাক 'চতুষ্পন্থা' বোলা হৈছিল। কিন্তু এই সকলোৰে ভিতৰত ব্যাকৰণ শাস্ত্রৰ অধ্যয়ন অতি গুৰুত্বপূর্ণ হিচাপে বিবেচিত হৈছিল। ইতিমধ্যে লেটিন ভাষা লাহে লাহে ৰোমান ভাষালৈ পৰিবর্তন হোৱাত ধ্রুপদী লেটিনৰ বিশুদ্ধতাৰ ধাৰণা আৰু পূর্বতকৈ দৃঢ় হয়; যাৰ ফলত ব্যাকৰণ ৰচনাৰ প্রকৃতিও সলনি হৈ ই প্রাচীন ভাষাটোৰ ধৰা বন্ধা কেতবোৰ নিয়মৰ সমষ্টিলৈ পর্যবসিত হয়। মধ্যযুগত ব্যাকৰণৰ টীকা ভাষ্য ৰচনাৰ পয়োভৰো পৰিলক্ষিত হয়। মধ্যযুগৰ প্রথম ভাগটো অর্থাৎ খ্রীঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰা খ্রীঃ দ্বাদশ শতিকাৰ আগভাগলৈ ইউৰোপীয় ইতিহাসত 'অন্ধকাৰ যুগ' হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয় যদিও তাৰ মাজতো যি অলপ-অচৰপ ভাষা সম্পর্কীয় চিন্তা চর্চা হৈছিল তাৰ ভিতৰত খ্রীঃ সপ্তম শতিকাৰ বেডে (Bede), খ্রীঃ অষ্টম শতিকাৰ এলচুইন (Alcuin) আৰু খ্রীঃ দশম শতিকাৰ এইলফ্রিচ (Alfric) নামৰ তিনিগৰাকী ভাষাতাত্ত্বিকৰ ব্যাকৰণকেইখন উল্লেখযোগ্য হিচাপে বিবেচিত হৈছে।

মধ্যযুগৰ দ্বিতীয় ভাগত, অর্থাৎ একাদশ খ্রীঃৰ পৰা নৱজাগৰণলৈকে প্রান্তীয় ভাষাসমূহৰ ব্যাকৰণ ৰচনাৰ প্রতি ব্যাকৰণবিদসকল আগ্রহী হৈ পৰে। খ্রীঃ দ্বাদশ শতিকাত আইচলেণ্ডীয় আৰু খ্রীঃ ত্রয়োদশ শতিকাত ওৱেলচ ভাষাৰ ব্যাকৰণ ৰচিত হৈছিল।

খ্ৰীঃ ত্ৰয়োদশ-চতুৰ্দশ শতিকাৰ পৰা ইউৰোপত ব্যাকৰণ চৰ্চাৰ ক্ষেত্ৰত এক নতুন চিন্তাৰ সূচনা হয়। এই সময়ত ফ্ৰান্সৰ পেৰিছ মহানগৰীক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠা *স্পেকুলেটিভ গ্ৰামাৰ (Speculative Grammar)*ত ব্যাকৰণৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন বিষয়বোৰ দৰ্শন-বিদ্যাৰ আধাৰত ব্যাখ্যা কৰাৰ এক নতুন প্ৰচেষ্টা চলে। ম'ডিষ্টেই (Modistae)ত ৰূপে জনাজাত এই ব্যাকৰণ গোষ্ঠীটোৱে ক'ব খোজে যে 'দাৰ্শনিকসকলহে ব্যাকৰণৰ আৱিষ্কাৰক।' তেওঁলোকে বৈয়াকৰণিক নিয়মবোৰৰ সৰ্বশেষ ব্যাখ্যাৰ বাবে দৰ্শন বিদ্যাক আধাৰ হিচাপে গ্ৰহণ কৰে। ম'ডিষ্টেই ধাৰাৰ ভাষাতাত্ত্বিকসকলৰ মতে, শব্দই প্ৰত্যক্ষভাৱে কোনো বাস্তৱ প্ৰকৃতি সূচিত নকৰে, বৰং বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ 'ধৰণ'হে (Modes) সূচিত কৰে। ভাষা একোটাৰ বাক্য বিশেষত ব্যৱহৃত পদসমূহৰ তিনি খলপীয়া ধৰণ থাকিব পাৰে। সেইবোৰ হ'ল যথাক্ৰমে বস্তুৰ স্বাধীন অৱস্থিতি, অন্তৰ্নিহিত বোধ আৰু সূচনা। এই তিনিওটা তৰপে বাস্তৱক বেলেগ বেলেগ ৰূপত প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। সেই বাবেই বাক্যত ব্যৱহৃত উপাদানবোৰৰ পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীল আৰু বাক্যৰ গঠনত নিজ নিজ ভূমিকা সূচাৰু ৰূপে পালন কৰে। 'সূচনাৰ ধৰণ' সম্পৰ্কীয় বিশ্লেষণ প্ৰতিষ্ঠা কৰা বাবে এই ধাৰাৰ ভাষা-চিন্তাক 'ম'ডিষ্টেই' ৰূপে নামকৰণ কৰা হৈছে। এই ধাৰাৰ প্ৰতিষ্ঠাপক হ'ল ডেচিয়াৰ মাৰ্টিন (Martin of Decia) আৰু তেওঁৰ সহযোগী এৰফুৰ্টৰ থমাছ (Thomas of Erfurt)- ৰ দ্বাৰা ১৩১০ খ্ৰীঃত ৰচিত *গ্ৰামাটিকা স্পেকুলেটিভা (Grammatica Speculativa)* এই ধাৰাৰ সৰ্বোত্তম নিদৰ্শন।

এইখিনি সময়তে 'সৰ্বভাষিক' বা 'সাৰ্বজনীন ব্যাকৰণ' (Universal Grammar) ৰচনাৰ প্ৰতি ভাষাতাত্ত্বিকসকলে বিশেষ মনোনিৱেশ কৰা পৰিলক্ষিত হয়। ৰ'জাৰ বেকন এই ধাৰাৰ প্ৰৱৰ্তক। বেকনৰ মতে বহিৰ্গঠনৰ ফালৰ পৰা প্ৰতিটো ভাষা ভিন্ন হ'লেও, আভ্যন্তৰীণ নিয়মৰ ক্ষেত্ৰত সকলো ভাষাৰ নিয়ম প্ৰণালীসমূহ একেই। ইয়াৰ ফলশ্ৰুতিত ধ্ৰুপদী লেটিন ভাষাক আধাৰ স্বৰূপে লৈ সাধাৰণ ব্যাকৰণ প্ৰণয়ন কৰাৰ প্ৰথা আৰম্ভ হয়। আনকি লেটিন মূলৰ নোহোৱা ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতো লেটিন ভাষাৰ নিয়ম খটু�ৱাই ব্যাকৰণ ৰচনাৰ প্ৰয়াস আৰম্ভ হয়। ফলত ভাষাৰ স্বকীয় বৈশিষ্ট্য উদঘাটনৰ প্ৰয়াস নোহোৱা হৈ ব্যাকৰণ ভাষাৰ ভুল-শুদ্ধ নিৰূপণৰ আহিলাত পৰিণত হয়। ন'কলেও হয় যে এই সময়ত ৰচিত বেছিভাগ ব্যাকৰণেই নিদানমূলক বা নিৰ্দেশাত্মক আছিল। মধ্যযুগত শব্দকোষ-প্ৰণয়ন আৰু অনুবাদ কাৰ্যয়ো বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰে। কোৰাণক কেন্দ্ৰ কৰি আৰবী ভাষাৰ বিশ্লেষণো এই সময়ৰ ভাষা-চিন্তাৰ আন এক ফচল।

৪.৩.৩ নৱজাগৰণৰ যুগ

মধ্যযুগ আৰু আধুনিক যুগৰ মাজৰ সময়খিনি অৰ্থাৎ খ্ৰীঃ চতুদৰ্শ-ষোড়শ শতিকাত ইউৰোপত আৰম্ভ হোৱা ৰেনেছাঁ বা নৱজাগৰণে ভাষা অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰখনকো

বিশেষভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে। মধ্যযুগত ভাষা বুলিলে ব্যাক�ৰণসিদ্ধ লেটিন ভাষাক বুজাইছিল। নৱজাগৰণে এনে সংকীৰ্ণতা আঁতৰাই প্ৰান্তীয় ভাষাসমূহকো সমান মৰ্যাদা প্ৰদান কৰে। এইছোৱা সময়তে সুদুৰ প্ৰাচ্যলৈ অহা মিছনেৰীসকলে বিপুল পৰিমাণৰ ভাষাতাত্ত্বিক সম্ভাৰ ইউৰোপলৈ সৰবৰাহ কৰে। ভাষাতত্ত্বৰ চৈনিক ধাৰাৰ আৱিষ্কাৰ, আৰবী আৰু হিব্ৰু ভাষাৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা প্ৰগতি আদি এই যুগৰ উল্লেখযোগ্য ভাষাতাত্ত্বিক অৱিহণা। ভালেমান ভাষাত অভিধান প্ৰণয়নৰ বৃহৎ আঁচনিও, লোৱা হয়। ইতিমধ্যে ছপাযন্ত্ৰৰ আৱিষ্কাৰে ভাষা-চৰ্চাৰ পথ আৰু অধিক সুগম কৰি তোলে। তদুপৰি মুদ্ৰণ ব্যৱস্থাই ভাষাৰ সাধু ৰূপ বা মান্য ৰূপ (Standerd from)-ৰ সৃষ্টিতো বিশেষ অৱিহণা যোগায়।

ইউৰোপীয় ভাষাবোৰৰ ভিতৰত ইটালী আৰু স্পেনীয় ভাষাৰ প্ৰথম ব্যাকৰণ প্ৰণয়ন হয় খ্ৰীঃ পঞ্চদশ শতিকাত। ইয়াৰ পিছত খ্ৰীঃ ষোড়শ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ফৰাচী, প'লীয় আৰু শ্লাৱীয় ভাষাৰ ব্যাকৰণ প্ৰণীত হয়। ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰথমখন ব্যাকৰণ প্ৰকাশ পায় ১৫৮৬ খ্ৰীঃত। সেইদৰে ৰোমান ভাষাবোৰৰ অধ্যয়নে পূৰ্বতকৈ অধিক প্ৰণালীবদ্ধ ৰূপ পায়। এই যুগৰ ব্যাকৰণ চিন্তাত সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়াইছিল ফৰাচী পণ্ডিতসকলে। পীয়েৰ ৰামী (Petrus Ramus) এই যুগৰ অগ্ৰণী ভাষা অধ্যয়নকাৰী। তেওঁ শব্দ আৰু শব্দ-সাধন প্ৰক্ৰিয়াৰ বৰ্হিগঠন সম্পৰ্কে যি আলোচনা আগবঢ়াইছিল সেয়া পৰৱৰ্তী কালৰ আধুনিক ভাষা-বিজ্ঞানৰ 'গঠনবাদী চিন্তা'ৰ (Structuralism) মূল আধাৰ হিচাপে পৰিগণিত হৈছে।

ভাষা অধ্যয়নে ক্ৰমাগতভাৱে আধুনিকতাৰ ফালে অগ্ৰসৰ হোৱাৰ সময়তে কেতবোৰ নতুন দাৰ্শনিক চিন্তাৰো আগমন ঘটে। অষ্টাদশ শতিকাত মানৱ জ্ঞানৰ উৎস সন্ধান ভিত্তিত জন্ম হোৱা 'যুক্তিবাদী' (Rationalists) আৰু 'অভিজ্ঞতাবাদী' (Empiricists) চিন্তাধাৰাই ভাষা অধ্যয়নতো বিশেষ প্ৰভাৱ পেলায়। ইতিমধ্যে সপ্তদশ-অষ্টাদশ শতিকাত যোগাযোগৰ বিশ্বজনীন মাধ্যম ৰূপে লেটিন ভাষা অপসাৰিত হোৱাত নতুনকৈ 'সাৰ্বজনীন ব্যাকৰণ' (Universal Grammar) প্ৰণয়নৰ ধাৰণা মূৰ দাঙি উঠে। এই ক্ষেত্ৰত ফ্ৰান্সৰ পৰ্টৰয়েল কনভেণ্ট (The Port Royal Convent) ৰ প্ৰচেষ্টা বিশেষভাৱে লেখত ল'বলগীয়া। ইয়াৰ উপৰি, পূৰ্বৰে পৰা চলি অহা পৰম্পৰাগত ব্যাকৰণ ধাৰাই পঢ়াশালীৰ পাঠ্যক্ৰমৰ মাধ্যমেৰে যথেষ্ট প্ৰসাৰতা লাভ কৰিছিল। ইয়াৰ পাছত ঊনবিংশ শতিকাৰ দুৱাৰদলিত ১৭৮৬ খ্ৰীঃত ছাৰ উইলিয়াম জ'নছে কলকাতাৰ ৰয়েল এছিয়াটিক ছ'চাইটিৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক প্ৰতিষ্ঠা দিৱসত সংস্কৃত, গ্ৰীক আৰু লেটিন ভাষাৰ সম্পৰ্ক দেখুৱাই এক লিখিত ভাষণ প্ৰদান কৰে আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত তাৰ আধাৰত ভাষাৰ ঐতিহাসিক আৰু তুলনামূলক অধ্যয়ন আৰম্ভ কৰে। ফলস্বৰূপে ভাষা-অধ্যয়নৰ গতিপথেও নতুন মোৰ সলাই 'ভাষাতত্ত্ব'ৰ জগতত প্ৰৱেশ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ইংৰাজী ভাষাৰ প্রথমখন ব্যাকৰণ কেতিয়া প্রকাশ পায় ?

.....

৪.৩.৪ আধুনিক যুগ

পাশ্চাত্য ইতিহাসত নৱজাগৰণ বা ৰেনেছাঁকে আধুনিক যুগৰ সূচনা কাল ৰূপে গণ্য কৰা হয় যদিও, ভাষা অধ্যয়নে অষ্টাদশ শতিকাৰ অন্তিম ভাগতহে পূর্বৰ পৰম্পৰা এৰি বিজ্ঞানসম্মত প্রকৃতি আহৰণৰ দ্বাৰা আধুনিক যুগত প্রৱেশ কৰে। গ্রীক, লেটিন আদি ভাষাৰ উৎস আৰু সাদৃশ্যৰ সন্ধানৰ সৈতে সংস্কৃতৰ সংযোগে ভাষা অধ্যয়নৰ এটা নতুন ধাৰাৰ উন্মেষৰ পথ প্রশস্ত কৰি তোলে। প্রাচীন ভাষাসমূহৰ, বিশেষকৈ সাহিত্য-সম্পদেৰে চহকী প্রাচীন ভাষাসমূহৰ তুলনামূলক আলোচনাক প্রাধান্য দি কৰা ভাষা অধ্যয়ন 'তুলনামূলক ভাষাতত্ত্ব' (Comparative Philogy) বা 'ঐতিহাসিক ভাষাতত্ত্ব' (Historical Languistics) অথবা 'ভাষাতত্ত্ব' (Philology) হিচাপে জনাজাত হয়। 'ভাষাতত্ত্ব' অভিধাটোৱে বিভিন্ন ভাষাৰ প্রাচীন সমলৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তুলনামূলক বিচাৰ, পাৰস্পৰিক সম্পর্ক, অতীত ইতিহাস, মূল নিৰূপণ আৰু কালক্রমিক পৰিৱর্তন আদিৰ আলোচনাক সামৰি লয়। ছাৰ উইলিয়াম জ'নছে আৰম্ভ কৰা ভাষাৰ ঐতিহাসিক আৰু তুলনামূলক অধ্যয়নক জার্মান পণ্ডিতসকলে বিস্তৃত ৰূপ প্রদান কৰে আৰু সংস্কৃত-গ্রীক-লেটিন-কেল্টীয়-গোথীয় আদি ভাষাৰ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ যোগেদি ইবিলাকৰ মূল যে একে — ইণ্ডো-ইউৰোপীয় ভাষাগোষ্ঠী সেয়া প্রতিপন্ন হয়। এই ধাৰাৰ ভাষা বিশ্লেষণ পদ্ধতিৰ ঘাই বৈশিষ্ট্য হ'ল আলোচ্য ভাষাবোৰৰ শব্দ আৰু তাৰ সৈতে জড়িত ধ্বনিৰ আধাৰত সিবোৰৰ মাজত থকা সাদৃশ্য-বৈসাদৃশ্য, অতীত ইতিহাস, পৰিৱর্তনৰ প্রকৃতি আৰু মূল উৎসৰ সন্ধান কৰা।

ঊনবিংশ শতিকাৰ প্রথম ভাগত এই ধাৰাৰ ভাষা বিশ্লেষণ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ মাজত সীমাবদ্ধ আছিল। এই ক্ষেত্রত অগ্রণী ভূমিকা লৈছিল ফ্রিয়েড্রিখ ভন শ্লেগেল (Friderich von Schlegel), অগষ্ট ভন শ্লেগেল (August von Schegel), ৰাছমাছ ক্রিষ্টিয়ান ৰাস্ক (Rasmus Kristian Rask), উইলহেম ভন হামব'ল্ট (Wilhem von Humboldt), জেকব গ্রিম (Jacob Grimm), ফেন্জ বোৱাজ (Franz Bopp), অগষ্ট শ্লেইছাৰ (August Scheicher) আদি পণ্ডিতে। সেই একেই শতিকাৰ দ্বিতীয়ার্ধত তুলনামূলক অধ্যয়নৰ পৰিসীমা এৰি ই ঐতিহাসিক

অধ্যয়নলৈ প্ৰসাৰিত হয়। পূৰ্বোক্ত ৰাস্ক, ব'প আৰু গ্ৰিমক ঐতিহাসিক ধাৰাৰ প্ৰতিষ্ঠাপক আখ্যা দিয়া হয়। ৰাস্ক প্ৰাচীন নৰ্ছ আৰু প্ৰাচীন ইংৰাজী ভাষাৰ পদ্ধতিগত ব্যাকৰণৰো জন্মদাতা। আনহাতে গ্ৰীমে *ডাট্ছ গ্ৰামাটিক* নামৰ ব্যাকৰণখনৰ দ্বাৰা জাৰ্মান ভাষাত ভাষাতত্ত্বৰ আৰম্ভণি ঘটায়। বৰ্তমান ভাষা অধ্যয়নত সমগ্ৰ বিশ্বজুৰি স্বীকৃত কেতবোৰ পৰিভাষা আৰু গ্ৰীমৰ ধ্বনিসূত্ৰ নামেৰে জনাজাত ইণ্ডো-ইউৰোপীয় ভাষাৰ ধ্বনিসূত্ৰৰো প্ৰতিষ্ঠাতা তেৱেঁই। ১৮৬১ চনত অগষ্ট শ্লেইচাৰৰ (১৮২১-১৮৬৮ খ্ৰীঃ) *ক'ম্পেডিয়াম অৱ দ্য কম্পাৰেটিভ গ্ৰামাৰ অৱ ইণ্ডো-জাৰ্মানিক লেঙ্গুৱেজজ (Compedium of the Comparative Grammar of the Indogermanic Languages)*, ১৮৮৬ চনত কাৰ্ল ব্ৰুগমেন (Karl Brugmann) আৰু বেৰথল্ড ডেলব্ৰুক (Berthhold Delbruck) এ ৰচনা কৰা *আউটলাইন অৱ দ্য কম্পাৰেটিভ গ্ৰামাৰ অৱ দ্য ইণ্ডো ইউৰোপীয়ান লেঙ্গুৱেজজ (Outline of the Comparatice Grammar)* আদি ঐতিহাসিক ধাৰাৰ উল্লেখযোগ্য সৃষ্টি। এইটো ধাৰালৈ উল্লেখযোগ্য বৰঙণি আগবঢ়োৱা আনকেইগৰাকী উল্লেখযোগ্য পণ্ডিত হ'ল— ফ্ৰেডৰিখ ডিয়েজ (Friedrich Diez), জ'হান কাছপাৰ জিউছ (Johann Kaspar Zeuss), হাৰমান অ'ছথ'ফ (Herman Osthoff), হাৰমান পল (Hermann paul), ইউলিয়াম ডুইট হুইটনী (William Dwight Whitney) আদি।

ঊনবিংশ শতিকাৰ ভাষা অধ্যয়নত স্বকীয় দৃষ্টিভংগীৰে ভাষাৰ আলোচনাত নতুনত্ব প্ৰদান কৰা ভাষাতত্ত্ববিদ গৰাকী হ'ল— ইউল্হেম ভন হামব'ল্ট (Wilhem Von Humboldt, ১৭৬৭-১৮৩৫ খ্ৰীঃ)। এওঁৰ ভাষা চিন্তা সম্পূৰ্ণ ৰূপে ইতিহাস আশ্ৰিত আছিল যদিও পৰৱৰ্তী কালত বিকাশ লাভ কৰা ভাষাবিজ্ঞানৰ কেতবোৰ ধাৰণা, যথা— সমকালিক (Syncronic), ক্ৰমকালিক (Diachronic) আদিকে ধৰি সাধাৰণ ভাষা-বিজ্ঞানৰ বহুতো চিন্তাৰ বীজ তেওঁৰ আলোচনাৰ মাজত বিচাৰি পোৱা যায়।

ঊনবিংশ শতিকাৰ শেষৰফালে তুলনামূলক ঐতিহাসিক অধ্যয়নৰ বস্তুনিষ্ঠ ব্যাখ্যাৰে এক নতুন ভাষা অধ্যয়ন প্ৰক্ৰিয়াৰ উদ্ভৱ হয়। আগষ্ট শ্লেইছাৰে এই ধাৰাৰ প্ৰবক্তাসকলক 'নব্য বৈয়াকৰণ' আখ্যা দিছে। এইচ্ ষ্টেইনথ'ল (K.Stinthol,১৮২৮-১৮৯৯ খ্ৰীঃ) হ'ল এই ধাৰাৰ প্ৰৱৰ্তক। এওঁলোকৰ মতে ভাষাৰ ধ্বনি-পৰিবৰ্তন এক যান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰিণতি আৰু ই নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ অধীন। ইয়াৰ কোনো ব্যতিক্ৰম থাকিব নোৱাৰে। সাদৃশ্যজনিত শব্দ, ঋণকৃত শব্দ আৰু বৈয়াকৰণিক ৰূপৰ বাহিৰে উপভাষা একোটাৰ অন্তৰ্গত একে ধ্বনিৰ একে পৰিৱেশত, নিৰ্দিষ্ট সময়ত একে ধৰণৰ পৰিৱৰ্তন হয়। ভাষাৰ ধ্বনি পৰিৱৰ্তনৰ এই নতুন ব্যাখ্যাই জেক'ব গ্ৰীম আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলৰ দ্বাৰা আৱিষ্কৃত ধ্বনি নিয়মৰ ব্যতিক্ৰমবোৰৰ দূৰীকৰণত সহায় কৰাৰ উপৰি প্ৰণালীবদ্ধ অধ্যয়নৰ প্ৰতি সজাগ হ'বলৈকো অনুপ্ৰেৰণা যোগায়।

'নব্য ব্যাকৰণ' ধাৰাৰ উল্লেখযোগ্য চিন্তাবিদসকল হৈছে কার্ল ব্রুগমেন (Karl Brugmann), হার্মান পল (Hermann Paul), বি. ডেলব্রুক (B. Delbruck), জুলিয়াছ জ'লি (Julious Jolly), অ' শ্রেদাৰ (O.Shreder), পিটাৰ গিল্‌ছ (Piter Gills), জে. ৰাইট (J. Wright), এ. মিলেট (A. Millet) আদি। আধুনিক বর্ণনাত্মক ভাষা অধ্যয়নৰ আমেৰিকীয় ধাৰাটোৰ প্রতিষ্ঠাতা ফ্রেন্‌জ বোৱাজ, এডোৱার্ড ছাপিৰ আৰু লিওনার্ড ব্লুমফিল্ড আদি 'নব্য ব্যাকৰণ' ধাৰাৰে অনুগামী আছিল।

মন কৰিবলগীয়া যে অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ পৰা বিংশ শতিকাৰ প্রাৰম্ভলৈকে পাশ্চাত্য জগতত হোৱা ভাষা অধ্যয়নক 'ভাষাতত্ত্ব' (Philology) নামেৰে বুজোৱা হয়। ইতিমধ্যে ফ্রান্সত ভাষা অধ্যয়ন বুজাবলৈ লেটিন Lingua আৰু Istique শব্দৰ সমাহাৰত সৃষ্টি হোৱা Linguistics অভিধাৰ প্রচলন হয়। ফলত ঊনবিংশ শতিকাৰ ভাষা-চিন্তাক Historical Linguistics নামেৰে নামকৰণ কৰা হয়।

বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত মানুহৰ মুখৰ স্বাভাৱিক কথ্য ভাষাৰ বিৱৰণৰ প্রতি আগ্রহ দেখুৱাই ভাষাতাত্ত্বিকসকলে ভাষা বিশ্লেষণত নতুন দিগন্তৰ সূচনা কৰে। মানুহৰ মুখৰ স্বাভাৱিক কথ্য ভাষাৰ বিৱৰণৰ দ্বাৰা ভাষা বিশ্লেষণৰ দুটা ধাৰা ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত সুকীয়া সুকীয়াকৈ গঢ় লৈ উঠে। ইয়াৰে ইউৰোপীয় ধাৰাটোৰ প্রৱর্তক হ'ল ছুইজাৰলেণ্ডৰ ভাষাবিজ্ঞানী ফার্ডিনাণ্ড দ্য চ্যচুৰ (Ferdinand de Saussure, ১৮৫৭-১৯১৩ খ্রীঃ) আৰু আমেৰিকান ধাৰাটোৰ প্রৱর্তক হ'ল নৃতত্ত্ববিদ ফ্রেন্‌জ বোৱাজ (Frenz Boaz, ১৮৫৮-১৯৪২)

চ্যচুৰে ভাষা সম্পর্কীয় কেতবোৰ মৌলিক চিন্তা আগবঢ়াই ভাষা বিশ্লেষণ প্রক্রিয়াক এক স্বতন্ত্র শ্রেণীৰ বিজ্ঞানৰূপে প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। চ্যচুৰে জেনেভা বিশ্ববিদ্যালয়ত সাধাৰণ ভাষাবিজ্ঞানৰ অধ্যাপক হৈ থকা সময়ত (১৯০৭-১৯১১) তেওঁ প্রদান কৰা বক্তৃতাসমূহৰ যি টোকা তেওঁৰ ছাত্র-ছাত্রীসকলে লিখি ৰাখিছিল সেইবোৰ তেওঁৰ অকাল মৃত্যু (১৯১৩)-ৰ পাছত দুগৰাকী প্রাক্তন ছাত্র ক্রমে চার্লচ বেলী (Charles Bally) আৰু এলবার্ট চেচেহায়ে (Albert Sechehaye)-ৰ দ্বাৰা সংকলিত হৈ ১৯১৬ চনত প্রকাশ পাইছিল। *Course de Linguistique Generale* (ইংৰাজী নাম *Course in General Linguistics*) নামৰ এই গ্রন্থখনৰ মাজেৰে তেওঁৰ ভাষা সম্পর্কীয় মৌলিক ধ্যান ধাৰণাবোৰ পোহৰলৈ আহে। এই গ্রন্থৰ প্রকাশে কুৰি শতিকাৰ 'সাধাৰণ' আৰু 'গঠনমূলক ভাষাবিজ্ঞান' (Structural Linguistics) চর্চাৰ দুৱাৰ মুকলি কৰে। ইউৰোপ আৰু আমেৰিকা দুয়োখন মহাদেশৰ ভাষাবিদ-পণ্ডিতসকলে চ্যচুৰৰ ভাষা অধ্যয়নৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়া পৰিলক্ষিত হয়। পৰৱর্তীকালৰ আমেৰিকাৰ বিখ্যাত ভাষাবিজ্ঞানী লিওনার্ড ব্লুমফিল্ডে অকপটে স্বীকাৰ কৰিছে যে, চচ্যুৰৰ ভাষা অধ্যয়নে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ চর্চাক এক তাত্ত্বিক ভিত্তি প্রদান কৰিলে। সংকেতৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান, ভাষাত সূচক আৰু সূচিতৰ

স্থান, লেখন আৰু কথন, ভাষা (Language) আৰু উক্তি (Speech), ধ্বনি পৰিৱৰ্তন, কথন আৰু উক্তিত এককসমূহৰ অন্বয়ী আৰু সহযোগী সম্পৰ্ক, স্থিতিশীল আৰু বিৱৰ্তনমূলক ভাষা-বিজ্ঞান, ভাষাৰ স্বৰূপ আৰু সত্তা, ভাষা, উপভাষা ইত্যাদি বিষয়বোৰৰ আলোচনাত চচ্যুৰৰ গভীৰ জ্ঞান আৰু অন্তর্দৃষ্টি প্রকাশ পাইছে। চচ্যুৰে বিশ্বাস কৰিছিল যে ভাষা এক সামাজিক পৰিঘটনা যাক স্থিতিশীল আৰু ক্রমবিকাশশীল এই দুয়োটা দৃষ্টিকোণৰ পৰা অধ্যয়ন কৰিব পাৰি। চচ্যুৰৰ ভাষা সূত্র-চাৰিটা যুগ্ম বৈপৰীত্যৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেই কেইটা হ'ল ক্রমে এককালিক ক্রমকালিক (Syncronic-Diachronic), ভাষা প্রণালী-ভাষা ব্যৱহাৰ (Langue-Parole) আৰু সহাবদ্ধ-ক্রমাবদ্ধ আনুষাঙ্গিক সম্বন্ধ (Syntagmatic-paradigmatic/Associative)। তেওঁ Parole (ব্যক্তিৰ বচন) আৰু Langue (ভাষা)ৰ যি ধাৰণাৰ সূচনা কৰিছিল পৰৱর্তী কালৰ ভাষাৰ অধ্যয়নৰ সি এক প্রধান আহিলা হৈ পৰে। চচ্যুৰৰ মতে ভাষা হ'ল যাদৃচ্ছিকভাৱে আৰোপিত এক সংকেত প্রণালী যিটো সংকেত বিজ্ঞান (Semiotics) নামৰ বিশেষ অধ্যয়নৰ বস্তু হৈ পৰিল। ভাষাৰ এক সুবিন্যস্ত গাঁথনি আছে যাৰ অংশবিলাকক সিহঁতৰ পাৰস্পৰিক সম্পর্কৰ যোগেদিহে বুজিব পাৰি। এই গঠনবাদৰ ধাৰণাই কেৱল ভাষাৰ ক্ষেত্রতে নহয়, সাহিত্যৰ ক্ষেত্রকো বিশেষভাৱে প্রভাৱিত কৰিলে। যুদ্ধোত্তৰ যুগৰ 'সংগঠনবাদ' (Structuralism), 'উত্তৰ সংগঠনবাদ' (Post-Structuralism), নির্গঠনবাদ' (Deconstruction) আদি সাহিত্য সমালোচনাৰ 'বাদ' (ism) সমূহ চচ্যুৰৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ দ্বাৰা প্রচুৰভাৱে প্রভাৱিত। এনেবোৰ কাৰণতে ফার্ডিনাণ্ড দ্য চচ্যুৰক 'আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ পিতৃ' আখ্যা দিয়া হয়। সেইদৰে আমেৰিকান চিন্তা জগতত ফ্রেন্জ বোৱাজে ইণ্ডো-আমেৰিকীয় প্রজাতিসমূহৰ ভাষা সংস্কৃতিৰ অধ্যয়নৰ বাবে আগবাঢ়ি আহি ভাষা চিন্তাৰ এখন নতুন জগত আৱিষ্কাৰ কৰে। ফ্রেন্জ বোৱাজৰ ভাষা সম্পর্কীয় চিন্তাক পৰৱর্তীকালত অধিক পদ্ধতিগতভাৱে বিচাৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়ায়— এডোৱার্ড ছাপিৰে (Edward Sapir)। ছাপিৰৰ সূত্রসমূহক আকৌ অধিক বিজ্ঞানসম্মত ৰূপত দাঙি ধৰে লিওনার্ড ব্লুমফিল্ডে (Leonard Bloomfild)। এনেদৰে আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ সূত্রপাত হৈ ই ক্রমে গাঁথনিক ভাষাবিজ্ঞান (Strustural Linguistics) আৰু বর্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞান (Descriptive Linguistics) ৰূপে বিকাশ লাভ কৰে। এই কথা আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত সুকীয়া সুকীয়াকৈ গঢ় লোৱা ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰৱর্তী কালত সমন্বয় ঘটি বিশ্বত 'যথার্থ ভাষাবিজ্ঞানৰ ধাৰা'ৰ জন্ম হয়।

চচ্যুৰৰ ভাষা সম্পর্কীয় ধ্যান ধাৰণাৰ সমপর্যায়ৰ চিন্তাৰে আমেৰিকাত ফ্রেন্জ বোৱাজ'ৰ দ্বাৰা বর্ণনাত্মক ভাষাবিজ্ঞানৰ *A Handbook of American Indian Language* (১৯১১ খ্রীঃ)ত তেওঁৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক ধ্যান-ধাৰণাসমূহ প্রকাশিত হৈছে। ইয়াৰ আঁত ধৰিয়েই ১৯২১ চনত এডোৱার্ড ছাপিৰে *Language* শীর্ষক গ্রন্থখন

ৰচনা কৰে। লিওনার্ড ব্লুমফিল্ডে ১৯৩৩ চনত তেওঁৰ কীর্তিস্তম্ভ স্বৰূপ গ্ৰন্থ *Language* প্ৰকাশ কৰি এই ধাৰাটোক অধিক শক্তিশালী কৰি তোলে। ছাপিৰেই আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান অধিক জনপ্ৰিয় আৰু জ্ঞানচর্চাৰ এক শাখা ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এই ধাৰাৰ অন্যান্য চিন্তাবিদসকলৰ ভিতৰত এইচ. এ. গ্লীছন, চালর্ছ এফ. হকেট, মার্টিন জু, বর্ণার্ড ব্লখ, জর্জ ট্রেগাৰ, জেলিগ হেৰিছ আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য। লিওনার্ড ব্লুমফিল্ডৰ পৰৱর্তী কালত জেলিগ হেৰিছৰ (১৯০৯-১৯৯২) *Methods in Structual Linguistics* (১৯৫১) এখন উল্লেখযোগ্য ভাষা বিষয়ক গ্ৰন্থ।

আধুনিক বর্ণনাত্মক বা গাঁথনিক ভাষাবিজ্ঞান ধাৰাৰ উল্লেখযোগ্য বৰঙণি হ'ল— বর্ণ, প্ৰাকৃতি আৰু বাক্যৰ আসন্ন অঙ্গ বিশ্লেষণ (IC Analysis) ৰ বিজ্ঞানসম্মত ব্যাখ্যা। কিন্তু এই ধাৰাত বাক্যৰ গাঁথনিক ক্ৰমৰ ওপৰত মাত্ৰাধিক গুৰুত্ব প্ৰদানৰ হেতু অর্থৰ দিশটো গৌণ হৈ পৰে। ফলত অগ্ৰহণীয় বাক্য তথা অসম্ভৱ কথাও কেৱল গঠনৰ ৰূপৰ খাতিৰতে শুদ্ধ বাক্যৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ সুৰুঙা ৰৈ যায়। ইয়াৰ পৰিণতি স্বৰূপে বিংশ শতিকাৰ দ্বিতীয় ভাগত ৰূপান্তৰ সৃজন অথবা ৰূপান্তৰ উৎপাদক ব্যাকৰণ (Transformational Generative Grammar) নামৰ এক নতুন ভাষাবৈজ্ঞানিক ধাৰাৰ সূত্ৰপাত ঘটে। এই ধাৰাৰ উদ্ভাৰক জন হ'ল — আমেৰিকাৰ চিন্তাবিদ নোআম চমস্কি (Noam Chomsky)। চমস্কিয়ে ১৯৫৭ চনত প্ৰকাশ কৰা বিশ্ববিখ্যাত গ্ৰন্থ *Syntactic Structure*-ৰ জৰিয়তে বিশ্বৰ ভাষা-বিজ্ঞান চর্চাত আলোড়ন তুলিবলৈ সক্ষম হয়। তেওঁ দেখুৱালে যে গাঁথনিক ভাষা বিজ্ঞানীসকলে কোৱাৰ দৰে কেৱল অভ্যাস বা পুনৰুক্তিৰ দ্বাৰা মানুহে ভাষা আহৰণ নকৰে। তেনে হোৱা হ'লে মানুহে নিত্য নতুন বাক্য সৃষ্টি নকৰি একেবোৰ বাক্যকে দোহাৰি থাকিলেহেঁতেন। চমস্কিৰ মতে ভাষাৰ গাঁথনিৰ সৈতে মানৱ মনৰ গাঁথনিৰ সম্পর্ক আছে। ভাষা মানুহৰ জন্মগত সামর্থ আৰু এই সামর্থই মানৱ প্ৰকৃতিৰ স্বৰূপ নির্ণয় কৰে। ভাষা একোটাৰ ব্যাকৰণসম্মত বা গ্ৰহণীয় বাক্যৰ সংখ্যা অসীম। কিন্তু সেই অসীম বাক্যসমূহৰ মূলতে হৈছে সীমিত সংখ্যক সাৰ বাক্য (Kernal Sentence)। তেনে সীমিত সংখ্যক সাৰ বাক্যৰ পৰা সীমিত সংখ্যক বাক্যতাত্ত্বিক ৰূপান্তৰ নিয়মৰ সহায়ত অজস্ৰ নতুন বাক্য ৰচনা কৰিব পাৰি আৰু সিবোৰৰ গঠন ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। এই সীমিত নিয়মসমূহৰ আধাৰত অসীম সংখ্যক বাক্যৰ সুস্পষ্ট ব্যাখ্যাই হ'ল ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণৰ মূল কথা। এহাতে ৰূপান্তৰ আৰু আনহাতে সৃজনধর্মিতা — এই দুই বিষয়ৰ সুসমন্বয়ত গঢ় লৈ উঠিছে বাবেই ইয়াৰ নাম 'ৰূপান্তৰ সৃজন ব্যাকৰণ'। ৰূপান্তৰ শব্দটোৱে ভাষাৰ সাৰ বাক্যবোৰ পৰিৱর্তনৰ কথা সূচায়। যেনে সদর্থক বাক্য একোটা প্ৰশ্নবোধকলৈ নিব পাৰি। সেইদৰে কর্তৃবাচ্যৰ বাক্য একোটাক কর্মবাচ্যলৈ ৰূপান্তৰ কৰা সম্ভৱ। আনহাতে, 'সৃজনধর্মিতা' হ'ল মাতৃভাষায়ে স্বাভাৱিকভাৱে হৃদয়ংগম কৰি লোৱা ভাষাটোৰ সীমিত সংখ্যক নিয়মৰ সহায়ত নতুন নতুন বাক্য উৎপাদন কৰাৰ প্ৰৱণতা।

ইয়াৰ বলতেই মানুহে আগতে নুশুনা কথাও বুজিব পাৰে আৰু ক'বও পাৰে।

Syntactic Structure ৰচনাৰ পাছত চমস্কিৰ কেইবাখনো গ্ৰন্থ প্ৰকাশ পায়। সেইবোৰৰ ভিতৰত *Aspect of the Theory of Syntax (1965), Topics in the Theory of Generative Grammar (1975), Language and Problems of Knowledge (1988), The Minimalist Program* (1995) আদিৰ নাম ল'ব পাৰি। এই গ্ৰন্থবোৰত তেওঁৰ ভাষাবৈজ্ঞানিক ধ্যান-ধাৰণা বিধৃত হৈছে। ডেভিদ ক্ৰিষ্টেলৰ ভাষাত ব্লুমফিল্ডৰ পৰৱৰ্তী গাঠনিক ভাষা চিন্তাৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট বিকল্প হৈছে চমস্কীয় তত্ত্ব। এই তত্ত্বৰ বিকাশত অৰিহণা যোগোৱা অন্য কেইগৰাকীমান ভাষাচিন্তাবিদ হ'ল— কেয়, পেৰেইৰা, শ্যিয়েবাৰ, ব্ৰেছনান,থম্পছন, উইজ্‌নগার্ডেন, ষ্টুকী, কাট্‌জ প'ষ্টেল আদি।

অৱশ্যে, ১৯৫৭ চনৰ পাছৰ পৰা চমস্কীয় ধাৰাৰ সমৰ্থন অথবা বিৰোধিতা কৰি Generalised Phrase Structure Grammar, Lexical-functional Grammar, Relational Grammar, Realistic Grammar, Network Grammar, Case for Case Theory, X-bar Theory আদি বিভিন্ন তত্ত্বৰ উদ্ভৱ হয়। ইয়াৰে প্ৰায় আটাইবোৰতে চমস্কিৰ অনুকৰণত Linguisticsৰ ঠাইত Grammar শব্দৰ মুক্ত ব্যৱহাৰ পৰিলক্ষিত হয়।

অতি সাম্প্ৰতিক কালছোৱাত প্ৰেগমেটিকচ (Pragmatics), সমাজ ভাষাবিজ্ঞান (Sociolinguistics), শৈলীবিজ্ঞান (Stylistics), মনস্তাত্ত্বিক ভাষাবিজ্ঞান (Psycho-Linguistics), প্ৰয়োগ ভাষাবিজ্ঞান (Applied Linguistics), যান্ত্ৰিক ভাষাবিজ্ঞান (Corpus Linguistics) আদি ভাষাবিজ্ঞানৰ নিত্য নতুন তত্ত্বৰ অভূতপূৰ্ব বিকাশে ভাষাৰ বিবিধ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে নতুনকৈ অনুসন্ধানৰ পথো মুকলি কৰিছে। ফলত ভাষা-চিন্তাৰ দিগন্ত যথেষ্ট সম্প্ৰসাৰিত হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ঊনবিংশ শতিকাৰ ভাষা অধ্যয়নত স্বকীয় দৃষ্টিভংগীৰে ভাষাৰ আলোচনাত নতুনত্ব প্ৰদান কৰা ভাষাবিদ গৰাকীৰ নাম কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ চমস্কিৰ কোনখন গ্ৰন্থই বিশ্বৰ ভাষা-বিজ্ঞান চৰ্চাত আলোড়ন তোলে?

.....

.....

৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মানুহৰ ভাষা বিষয়ক অনুসন্ধিৎসা বা জিজ্ঞাসাৰ ফলতে ভাষা-সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশ হৈছে। এনে চিন্তা প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্যৰ বেলেগ বেলেগ দেশত ভিন ভিন ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল যদিও ভাৰতবৰ্ষ আৰু গ্ৰীচে সম্পূৰ্ণ মৌলিক চিন্তা প্ৰসূত এক ঐতিহ্যমণ্ডিত পৰম্পৰাৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।
- খ্ৰীঃপূৰ্ব পঞ্চম শতিকাৰ পৰা এনে চিন্তাৰ ধাৰাবাহিক ইতিহাস লাভ কৰা যায়। এই আঢ়ৈ হাজাৰ বছৰৰ ভিতৰত হোৱা ভাষা-চিন্তাৰ ইতিহাসক বিভিন্ন পণ্ডিতে বিভিন্ন ধৰণে ভাগ কৰিছে। সময়ৰ দিশৰ পৰা ভাষা-বিজ্ঞান চৰ্চাক এনে ধৰণে যুগ বিভাজন কৰা হৈছে— প্ৰাচীন যুগ (খ্ৰীঃপূঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্ৰীঃ ষষ্ঠ শতিকালৈ), মধ্যযুগ (খ্ৰীঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা খ্ৰীঃ চতুদৰ্শ শতিকালৈ), নৱজাগৰণৰ যুগ (খ্ৰীঃ চতুদৰ্শ শতিকাৰ পৰা খ্ৰীঃ অষ্টাদশ শতিকাৰ আদি ভাগলৈ), ৰমন্যাসিক যুগ (খ্ৰীঃ অষ্টাদশ শতিকাৰ আদি ভাগৰ পৰা ১৭৮৬ খ্ৰীঃলৈ), আধুনিক যুগ (খ্ৰীঃ ১৭৮৬১ পৰা বৰ্তমান পৰ্যন্ত)। অৱশ্যে প্ৰত্যেকটো ভাগৰে বিভিন্ন উপবিভাগ কৰিও আলোচনা কৰা যায়।
- অধ্যায়টোত প্ৰতিটো যুগতে সমগ্ৰ বিশ্বত কেনে ধৰণৰ ভাষা-বিজ্ঞান চৰ্চা কৰা হৈছিল সেই বিষয়ে বহলাই আলোচনা দাঙি ধৰা হ'ল।

৪.৫ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ

১) কোঁৱৰ, অৰ্পণা; (২০০২) ঃ *ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিকা;* ডিব্ৰুগড় ঃ বনলতা।

২) গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ, (২০১২) ঃ *ভাষা-বিজ্ঞান;* গুৱাহাটী ঃ মণি মাণিক প্ৰকাশন।

৩) ঠাকুৰ, নগেন; (২০১১) ঃ *ভাষা আৰু ভাষা-চিন্তা;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৪) ডেকা, খগেশ সেন; (২০০৯) ঃ *ব্যাকৰণ ঃ প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য;* গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।

৫) পাটগিৰি, দিপ্তী ফুকন; (২০০২) ঃ *ভাষাতত্ত্ব;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৬) পাদুন, নাহেন্দ্ৰ (সম্পা); (১৯৯৩) ঃ *ভাষাৰ তত্ত্বকথা;* শিৱসাগৰ ঃ আদৰণী সমিতি, অসম সাহিত্য সভাৰ ঊনষাষ্ঠিতম অধিবেশন।